

Nieuwe vragen rijzen van allen kant op. Niet het minst de vredesbeweging wordt gedwongen tot een aandachtig overpeinzen van de vraag, welke marschroute haar voor de toekomst is voorgeschreven, en het vraagstuk van oorlog en vrede dient zich met ongemeene actualiteit als vanzelf ter behandeling aan. Ook wij willen in dit uur, bij de beantwoording der vraag, welke houding tegenover het pacifistisch streven betaamt, enkele beschouwingen aan dit probleem wijden.

Dat daartoe aan het economisch element een breede plaats wordt toegekend, vindt zijn rechtvaardigingsgrond in de groote beduidenis, welke èn bij de verklaring van het ontstaan van den krijg èn bij de aanprijzing der middelen tot zijn onderdrukking, aan economische overwegingen wordt gehecht. Ook anderen dan zij die in de oorlogen zien excessen der kapitalistische maatschappij, waarbij groepen kapitalisten elkander terrein betwisten, gewagen met nadruk van de economische belangen-botsing die den strijd ontketent. De tijd is voorbij — zoo heet het — waarin grillen van vorsten en hovelingen naar de wapenen doen grijpen, luimen van lokkende courtisanes mobiliseeren thans geen legers, verdraagzaamheid en indifferentsie verhoeden dat voor godsdiensttwisten het zwaard wordt gewet.¹⁾ Neen, versterking van de materieele positie, vergrooting

¹⁾ Een overzicht van allerhande oorzaak, die voorheen tot krijg aanleiding gaf, biedt Dr. H. Wiskemann, *Der Krieg*, Leiden, 1870, blz. 15 en vlgg.

Het interessante boek van Wiskemann is het bekroonde antwoord op de prijsvraag, uitgeschreven door het *Haagsche genootschap tot verdediging van den christelijken godsdienst*, aldus luidend: „Hoe moet de oorlog volgens den geest en de beginselen des Christendoms beoordeeld worden? Welke pogingen zijn er vroeger en later aangewend om het oorlogvoeren te doen ophouden? Wat laat zich, bij den voortgang der maatschappelijke ontwikkeling en onder den invloed der godsdienstige en zedelijke beschaving, te dezen aanzien van de toekomst verwachten?”

Interessant is ook *The causes of war formerly and now* in het degelijke werk van Michael Anitchkow *War and labour*, Westminster, 1900, blz. 189 en vlgg.